

УДК 94:355.01

© *Сергій ПЕТРУХІН***ВИКОРИСТАННЯ ШТРАФНИХ ПІДРОЗДІЛІВ
У КЕРЧЕНСЬКО-ЕЛЬТИГЕНСЬКІЙ ДЕСАНТНІЙ ТА
КРИМСЬКІЙ НАСТУПАЛЬНІЙ ОПЕРАЦІЯХ
У РОКИ НІМЕЦЬКО-РАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (1943–1944)**

Спираючись на архівні матеріали та наукову літературу, було розглянуто бойове використання штрафних підрозділів у роки німецько-радянської війни. Проаналізовано історію застосування штрафних підрозділів під час Керченсько-Ельтигенської десантної та Кримської наступальної операцій.

***Ключові слова:** окремих штрафний взвод морської піхоти, 613-та окрема штрафна рота морської піхоти, Керченсько-Ельтигенська операція, Північно-Кавказький фронт, 318-та стрілецька дивізія.*

У процесі переосмислення історії та у зв'язку з виявленням нових архівних документів починають виринати із забуття нові факти про Другу світову війну, про які в радянській історіографії майже не згадували, оскільки інформація належала до «негативних» сторінок минулої війни. Наприклад, згадки про штрафні підрозділи за радянських часів були поверховими і розглядалися, насамперед, з негативної точки зору. Це зі свого боку призвело до появи міфологем, які перекручували реальну картину історії формування та бойового використання штрафних підрозділів на німецько-радянському фронті. Особливо мало уваги в сучасній історіографії приділено застосуванню штрафних підрозділів під час Керченсько-Ельтигенської десантної та Кримської наступальної операцій.

Метою пропонованого дослідження є розкриття бойового використання штрафних підрозділів у Керченсько-Ельтигенській десантній та Кримській наступальній операції в роки радянсько-німецької війни (1943–1944).

Означену тему дослідження розглянули українські дослідники К. Колонтаєв, В. Прохоров, В. Циганов та ін. У своїх розвідках вони розкривали різні аспекти використання штрафників під час визволення Кримського півострова, для чого також було використано архівні джерела з електронних сайтів «Пам'ять» та «Подвиг народа».

Керченсько-Ельтигенська десантна операція (1 листопада – 12 грудня 1943 р.), як відомо, поклала початок визволенню Кримського півострова від німецької окупації в період німецько-радянської війни. У ній взяли участь як Північно-Кавказький фронт у складі 18-ї та 56-ї армій, Чорноморська та Азовська флотилії, так і штрафні підрозділи – 78-ма та 90-та окремі штрафні роти (ошр) 56-ї армії, 91-ша та 92-га ошр 18-ї армії [1, 103; 10, 19].

Напередодні та безпосередньо в процесі десантної операції штрафники брали участь не тільки в наступальних, але й у розвідувальних операціях. Наприклад, 20 жовтня розвідгрупа, до якої входили штрафники, здійснила висадку неподалік гори Опук, що розташована на півдні Керченського півострова. Під час виконання поставленого завдання із 42 військовослужбовців штрафного і розвідувального складу повернулося лише 16 червоноармійців, інші загинули або потрапили в німецький полон [8, 64].

Водночас радянським командуванням відправлено два катери в район Ново-Іванівки, що неподалік гори Дюрмен (Ленінський район Автономної Республіки Крим), з метою захоплення німецьких позицій у цьому регіоні. Для цього було виділено 25 штрафників 2-ї роти 3-го штрафного батальйону, озброївши їх двома зенітними кулеметами та двома 45-мм гарматами. Також у цій операції брали участь 12 червоноармійців 11-ї розвідроти, які мали в своєму розпорядженні три зенітних кулемети та дві 45-мм гармати. У ході цієї операції десантній групі зі штрафників та розвідників вдалося близько 20-ї години 20 жовтня 1943 р. не тільки зав'язати бій із німецькими частинами, але й утворити невеликий плацдарм шириною 330–600 м південніше Ново-Іванівки, де протягом двох днів червоноармійці разом із штрафниками тримали оборону [9].

Лише 23 жовтня німецьким частинам вдалося вибити десантну групу із займаних позицій, взявши в полон 14 штрафників та 6 розвідників. Це дало можливість німецькому командуванню в процесі допиту полонених дізнатися про заплановану Керченсько-Ельтигенську десантну операцію [9]. У той самий час, коли німецькі війська готувалися до оборони, сталінське командування, навпаки, готувалося до контрнаступу, попередньо перекидаючи додаткові резерви в район Тамані для підсилення Північно-Кавказького фронту.

31 жовтня розпочалася посадка десантної групи на кораблі, але вже з перших днів стало зрозуміло, що операція розгортається не за планом. Насамперед, відбулася затримка відправлення військ як в Ельтигенському, так і Керченському напрямках. Це супроводжувалося відсутністю достатньої кількості плавзасобів. Окрім того, до цих проблем додалися погодні умови, які також вплинули на успіх самої операції [8, 84–85].

У результаті, 31 жовтня в районі Тамані особовий склад 318-ї стрілецької дивізії (сд), 1339-го стрілецького полку, який мав атакувати німецькі позиції в районі Ельтигена, було завантажено на кораблі лише частково, залишивши в порту штрафну роту (120 чол.), розвідувальну роту (до 80 осіб) та окремий медсанбат (до 50 осіб), що загалом складало 250 червоноармійців.

У ніч на 1 листопада 1943 р. з артилерійського удару по маяку Нижній Курунський та Комуна Ініціативна розпочинається десантна операція [5, 12–13]. О 6.00 – 6.30 було розпочато десантування військ Північно-Кавказького фронту в Керченському та Ельтигенському напрямках. Проте успішне десантування відбулося лише в районі Ельтигена, де 18-та армія силами 318-ї стрілецької дивізії 18-ї армії, 20-го стрілецького корпусу, у складі трьох стрілецьких полків (1337-го, 1339-го, 1331-го) та чотирьох окремих армійських штрафних рот (91-ї, 100-ї, 312-ї, 313-ї), 386-го окремого батальйону морської піхоти (обмп), 613-ї окремої штрафної роти морської піхоти (ошрмп), 588-го окремого штрафного офіцерського взводу, 7-ї окремої армійської штрафної роти (офіцерського складу), 255-ї мотострілецької бригади (мсбр), 117-ї гвардійської стрілецької дивізії (гвсд), форсуючи Керченську протоку і долаючи сильний опір супротивника, висадилися в районі Камиш-Буруна, Ельтигена, Чонгелека Татарського [3, 3–5; 5, 13; 8, 360]. Під час висадки ельтигенської десантної групи було втрачено артилерію, 25 кораблів, потонуло 72 червоноармійця та потрапило в німецький полон 74 військовослужбовця [5, 14; 9].

Проте на цьому наступ Червоної армії не зупинився, а, навпаки, стрімкими темпами набрав нових обертів, просуваючись все далі узбережжям Кримського півострова. О 7-й годині силами 386-го батальйону морської піхоти, 613-ї штрафної роти морської піхоти та 588-го штрафного офіцерського взводу морської піхоти вдалося закріпитися на північних окраїнах Ельтигена, а вже через годину – вийти до мису Камиш-Бурун, де в ході запеклих боїв з німецькими військами було захоплено двогарматну 75-мм батарею, прожекторну станцію та протитанковий рив, що простягався узбережжям уздовж мису Камиш-Бурун.

Водночас інші підрозділи розпочали запеклі бої за висоти 37,4 та 47,7, які розташовувалися на північній та північно-західній території Ельтигена. У ході операції 1 листопада взводом штрафників 613-ї ошрмп вдалося вибити супротивника з висоти 47,7, де й закріпилися [8, 102; 6, 159]. Також запеклі бої тривали і в районі Чонгелека Татарського, де радянське командування силами 1331-го стрілецького полку (318-ї сд) та 255-ї мсбр вибила супротивника із займаних позицій [3, 3–6].

Однак німецьке командування навіть у такій ситуації не полишало надії повернути відбиті радянськими військами території. Тому, не шкодуючи сил і техніки, воно за будь-яку ціну намагалося повернути фортуна на свою користь, використовуючи всі наявні сили та ресурси. Безперечно, коли німецьке командування прагнуло стабілізувати лінію фронту, тоді радянське командування, навпаки, прагнуло закріпитися на узбережжі Кримського півострова для подальшого наступу. Отже, зустрілися дві нездоланні сили, що прагнули перемогти за будь-яку ціну, де платою за перемогу було людське життя. Так воно і вийшло. За невеликі клаптики землі, кургани, висоти, міста та села дві ворожі армії билися до останнього подиху. Під час яких вони то наступали, то оборонялися, але гідно тримали свої позиції.

Наприклад, бійці штрафного взводу 613-ї ошрмп під командуванням А. Шумського в ході оборони висоти 47,7 не полишали свої позиції, а відбивали німецькі атаки до останнього солдата. І лише після цього німецькі війська спробували закріпитися на даній висоті [8, 104].

Наступного дня, 2 листопада, підійшли резерви Червоної армії, що і посприяло подальшому наступу на цій ділянці фронту. Однак розширення Ельтигенського плацдарму супроводжувалося певними ускладненнями, які були пов'язані з запізненням наступальних дій 56-ї армії у Керченському напрямі. Тому, проти 318-ї стрілецької дивізії були сконцентровані всі наявні сили німецької армії. Ситуація дещо змінилася 3 листопада, коли 56-та армія висадилася в районі населених пунктів Маяк, Глейка, Жуковка, Опасна, Рив Пром, Єнікале, гори Хронева [3, 10–11]. Отже, це сприяло залученню німецької армії до бойових дій і в Керченському напрямі.

У ході трьохденних боїв з 1 по 3 листопада на Ельтигенському плацдармі 318-ю стрілецькою дивізією було знищено 1200 гітлерівців, два танки та дві самохідки. Крім того, було відбито 17 атак супротивника. Утім, Ельтигенський плацдарм став «фатальним» для більшості червоноармійців. З 4 на 5 листопада розпочався шторм, швидкість вітру якого досягала 5-ти балів, що призвів до тимчасового призупинення постачання 318-ї сд резервами та боеприпасами, які так були необхідні оборонцям Ельтигена [5, 15].

Вже 9 листопада в зв'язку з ускладненням перекидання людських та матеріальних ресурсів було наказано 318-й сд утримувати Ельтиген наявними силами, що становили 3600 червоноармійців, які мали на озброєнні 23 станкових і 34 ручних кулемети, десять 107 мм та сім 102 мм мінометів. Притому, що з 1 по 10 листопада втрати дивізії становили 621 вбитих, 1308 потонулих та 1987 поранених червоноармійців, тобто за десять днів запеклих боїв дивізія втратила понад 3016 чол. [5, 17].

Проте остаточно ситуація погіршилася 11 листопада, коли німецькі кораблі заблокували морське узбережжя, завадивши тим самим перекидання резервів та боеприпасів із Тамані в Ельтиген, що призвело до блокади 318-ї сд, яка протривала аж до 6 грудня 1943 р. У той самий час, коли 318-та сд вела запеклі бої в районі Ельтигена на півночі Керченського півострова неподалік м. Керчі, наступала 56-та армія, до складу якої увійшли три гвардійських стрілецьких корпуси (11-й, 16-й, 3-й гвск), 11-й стрілецький корпус (ск), 369-та окрема бригада морської піхоти та чотири штрафні роти (70-та, 78-ма, 89-та, 90-та) [8, 147–360].

З 5 по 13 листопада 56-та армія успішно просунулася територією Кримського півострова, захопивши такі населені пункти, як Джанкой, Бакси, Широка Балка, Колонка, Фонтолавська, Ляхівка, Краків Кут, Аджі-Мушкай, Колонка, Булганак, гори Іванова (пн. сх. Керчі) та Темирова, але м. Керч так і залишалося під владою окупантів [3, 19–38].

З початком грудня 1943 р. стало зрозуміло, що Керченсько-Ельтигенська операція закінчиться поразкою Червоної армії. Тому, 6 грудня 1943 р. 318-ма сд

із залишками 386-ї обмп та 117-ї гвсд загальною чисельністю понад 2000 червоноармійців під покровом ночі змушена була покинути Ельтиген та з боями прорвалася до позицій 56-ї армії. О 8-й годині румунські війська атакували невелику територію неподалік Ельтигена, яка ще була під контролем радянських частин, де в більшості перебували важко поранені солдати, медичний персонал та розрізнені загони червоноармійців. З різних причин вони не змогли евакуюватися з 318-ю стрілецькою дивізією і тому були покинуті на поталу німецькій армії. А вже 9 грудня 1943 р. командуванням Приморської армії Північно-Кавказького фронту було віддано наказ про призупинення наступальних дій [8, 182–332]. У результаті Керченсько-Ельтигенської операції постраждало 27 397 червоноармійців, із них 6985 загинуло [1, 104]. У підсумку варто зауважити, що головної мети так і не було досягнуто як по захопленню плацдармів на Керченському півострові, так і в подальшому просуванні Червоної армії вглиб оборони супротивника.

Проте ситуація кардинально змінилася в наступному році, коли розпочалася Кримська стратегічна наступальна операція (08.04.1944 – 12.05.1944), яка була проведена силами 4-го Українського фронту, Окремої Приморської армії, Чорноморського флоту, Азовської військової флотилії та партизанськими загонами [1, 124–125]. Під час неї були задіяні 6-й окремих штрафний батальйон (ошб), 10-та, 15-та, 18-та, 20-та, 163-тя, 221-ша, 222-га, 223-тя окремі штрафні роти 51-ї армії та 19-та, 81-ша, 83-тя, 207-ма ошр 2-ї гвсд (4-го Українського фронту), 11-та, 78-ма, 90-та, 91-ша, 114-та, 182-га, 312-та і 313-та ошр Окремої Приморської армії, а також 613-та окрема штрафна рота, 588-й штрафний офіцерський взвод Чорноморського флоту [10, 20].

Вони брали активну участь у бойових діях у Кримській наступальній операції, а також під час звільнення м. Севастополя (14 квітня – 12 травня 1944 р.), де були залучені 83-тя та 255-та бригади морської піхоти у складі 16-го ск Приморської армії, а також 472-га і 613-та ошрмп Чорноморського флоту [6, 154–159]. Під час визвольних боїв за Севастополь у складі 4-го Українського фронту були залучені дві штрафні роти (221-а та 354-а) й один батальйон (6-й) Приморської армії, декілька штрафних підрозділів 2-ї гвардійської армії і 472-га ошр Чорноморського флоту, а також 315-та ошр, взаємодіючи із 77-ю сд, штурмувала німецькі позиції в районі Сапун-гори [7, 42]. Ще одна штрафна рота (90-та) 30 квітня 1944 р. разом із 383-ю сд атакувала західний скат г. Сахарної головки (м. Севастополь Балаклавського району Автономної Республіки Крим) [2, 151].

У процесі успішних контрнаступів Червоної армії 12 квітня 1944 р. було остаточно звільнено Кримський півострів від німецьких військ. Втім, подальше використання штрафних підрозділів морської піхоти було продовжено вже на території Ізмайльського району Одеської області. Зокрема, 613-та окрема штрафна рота морської піхоти взяла активну участь у серпневих боях Червоної армії в штурмі Нової та Старої Кілії, а пізніше атакувала німецькі позиції в районі с. Вилкове [12, 207–215; 13, 176].

Надалі штрафників, як це не дивно, використовували на німецько-радянському фронті та під час несення охоронної служби. Наприклад, після визволення Кримського півострову на Окрему Приморську армію сталінським командуванням було покладено з вересня 1944 р. обороняти 116-й та 78-й укріпрайони силами 55-го стрілецького корпусу, до якого увійшли три стрілецьких дивізії (315-та, 387-ма, 414-та). Відповідно, 116-й укріпрайон був під контролем 55-го ск у складі трьох дивізій та чотирьох окремих кулеметно-артилерійських батальйонів (167-го, 165-го, 230-го, 25-го окаб). Вони мали обороняти північно-західну частину кримського узбережжя в районі Турецького валу і Аірчі.

Цікавим є формування охорони узбережжя 78-го укріпленого району, який складався не лише з регулярних частин, але і штрафних формувань. Зокрема, чотири окремі кулеметно-артилерійські батальйони (102-й, 148-й, 169-й, 101-й) та 6-й окремий штрафний батальйон мали зайняти позиції на лінії оз. Донузлав та населених пунктів Поповка, Євпаторія, Альма-Тамак, Аірча, Євпаторія, Лукул. Щодо Севастопольської військово-морської бази, то вона мала бути під охороною 386-го батальйону морської піхоти та 410-ї окремої штрафної роти уздовж м. Лукул і Сарич.

Одночасно із наявних штрафних підрозділів було створено групу штрафних рот, до якої увійшли 313-та, 353-тя, 354-та, 312-та, 351-ша і 352-га окремі штрафні роти. Головним завдання яких було утримування довірених позицій, що простягалися уздовж м. Сарич, Кикенеїз, Ай-Тодор, Ільмен-Бурну, Нікіта, Чукурлар (пн. Лівадії), Аю-Даг, Теселі, Гурзуф, Судак, Форос і Партеніт [4, 2–23].

Отже, у період двох військово-стратегічних операцій Червоної армії з визволення Кримського півострова було залучено значну кількість штрафних підрозділів. Зокрема, 10 штрафних батальйонів, 34 штрафні роти, одну штрафну роту офіцерського складу, дві штрафні роти морської піхоти та один окремий штрафний офіцерський взвод. За приблизними підрахунками через ці підрозділи пройшли 7440 воїнів-штрафників та 8000 військовослужбовців штрафних батальйонів, що загалом становило 15 440 тимчасових солдатів, які взяли участь у визволенні Кримського півострова.

У ході цих операцій штрафники виконували наступні завдання: по-перше – брали активну участь у діях розвідки та активно діяли в тилу супротивника; по-друге – використовувалися, власне, у «наступальних та оборонних боях», де штрафники доказали свою відвагу та стійкість. Одночасно використовувалися під час форсування водних перешкод та розширенні плацдармів. Окрім того, застосовувалися під час охорони Кримського узбережжя. Ці приклади свідчать про характер завдань, що вирішували штрафники під час вигнання німецьких військ із території Кримського півострова в період німецько-радянської війни.

Джерела та література:

1. Грицюк В. Стратегічні та фронтові операції Великої Вітчизняної війни на теренах України / В. Грицюк. – Київ, 2010. – 149 с.
2. Журнал боевых действий 383 сд. с 01.08.1942 по 01.11.1944 г [Електронний ресурс]: ЦАМО. – Ф. 1704. – Оп. 1. – Д. 31. – Режим доступу: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=135635433>. – Назва з екрана.
3. Журнал боевых действий войск СКФ с 01.11.1943 по 19.11.1943 г [Електронний ресурс]: ЦАМО. – Ф. 51. – Оп. 932. – Д. 465. – Режим доступу: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=130117587>. – Назва з екрана.
4. Журнал боевых действий ОПА за сентябрь 1944 г. с 01.09.1944 по 30.09.1944 г [Електронний ресурс]: ЦАМО. – Ф. 449. – Оп. 9921. – Д. 153. – Режим доступу: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=110390252&backurl=q\Журнал боевых действий ОПА за сентябрь 1944>. – Назва з екрана.
5. Керченская десантная операция 18 А СКФ (ноябрь 1943 года) с 01.11.1943 по 30.11.1943 г [Електронний ресурс]: ЦАМО. – Ф. 371. – Оп. 6367. – Д. 198. – Режим доступу: <https://pamyat-naroda.ru/documents/view/?id=113201053&backurl=q\Керченско-Эльтигенская десантная операция>. – Назва з екрана.
6. Колонтаев К. Крым: битва спецназов / К. Колонтаев. – М.: изд. ТД Алгоритм, 2015. – 240 с.
7. Колонтаев К. Штрафные батальоны и роты в боях за освобождение Севастополя // Военно-исторический журнал Military Крым. – 2007. – № 7. – С. 42.
8. Кузнецов А. Я. Большой десант. Керченско-Эльтигенская операция / А. Я. Кузнецов. – М.: Вече, 2011. – 464 с.
9. Литвин Г. А., Смирнов Е. И. Освобождение Крыма (ноябрь 1943 г. – май 1944 г.). Документы свидетельствуют / Г. А. Литвин, Е. И. Смирнов. — Москва: Кречет, 1994. – 144 с.
10. Прохоров В. В. Участь штрафних частин Червоної Армії у визволенні Криму (квітень – травень 1944) / В. В. Прохоров // Кримський юридичний вісник. – 2010. – № 8. – С. 15–21.
11. Русский архив: Великая Отечественная. Ставка ВГК. Документы и материалы. 1943 год / [Под. ред. В. А. Золотарёва]. – Т. 16 (5–3). – М.: Терра, 1999. – 360 с.
12. Циганов В. И. Удар Меча / В. И. Циганов. – Николаев: Издатель Гудим И. А., 2008. – 368 с.
13. Циганов В. И. «...от «Меча» и погибнет!»: Ессе / В. И. Циганов. – Николаев: Издатель Гудим И. А., 2011. – 448 с.

© Сергей ПЕТРУХИН

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ШТРАФНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ В КЕРЧЕНСКО-ЭЛЬТИГЕНСКОЙ ДЕСАНТНОЙ И КРЫМСКОЙ НАСТУПАТЕЛЬНОЙ ОПЕРАЦИЯХ В ГОДЫ ВЕЛИКОЙ ОТЕЧЕСТВЕННОЙ ВОЙНЫ (1943–1944)

Опираясь на архивные материалы и научную литературу, было рассмотрено боевое использование штрафных подразделений в годы Второй мировой войны. Проанализировано историю применения штрафных подразделений в Керченско-Эльтигенской десантной и Крымской наступательной операциях.

Ключевые слова: *отдельный штрафной взвод морской пехоты, 613-я отдельная штрафная рота морской пехоты, Керченско-Эльтигенская операция, Северо-Кавказский фронт, 318-я стрелковая дивизия.*

© Serhii PETRUKHIN

THE USE OF PENALTY SUBDIVISIONS IN THE KERCHENSKO- ELTYHENSKA LANDING AND CRIMEAN OFFENSIVE OPERATIONS DURING THE YEARS OF THE SOVIET-GERMAN WAR (1943–1944)

Based on archival materials and scientific literature, the combat use of penal subdivisions during the years of the Soviet-German war was considered. Particular attention is paid to the use of penalty subdivisions in the Kerchensko-Eltyhenska landing and Crimean offensive operations.

Keywords: *penalty platoon of the marines' infantry, Kerchensko-Eltyhenska landing operation, 613th penalty platoon of the marine infantry, North-Caucasian Front, 318th Infantry Division.*

